

Sosyoloji
Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş

Anthony Giddens

Bu kitabın yayın hakkı SİYASAL KİTABEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayıncısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Sosyoloji

Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş

Anthony Giddens

Örijinal künye: *Sociology: A Brief but Critical Introduction*, Palgrave Macmillan, 1986

Çeviren: Ülgen Yıldız

©Siyasal Kitabevi Tüm Hakları Saklıdır.

1. - 2. Baskı: Phoenix Yayınevi, Ankara

3. - 9. Baskı: Siyasal Kitabevi Ankara

10. Baskı: Mayıs 2025, Siyasal Kitabevi, Ankara

ISBN No: 978-605-5782-46-7

Siyasal Kitabevi-Ünal Sevindik

Yayıncı Sertifika No: 14016

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

Baskı:

Dedemat Matbaacılık Sanayi Tic. Ltd. Şt.

Sertifika No: 70086

Melih Gökçek Bulvarı 1447 Cad. No: 37

İvedik Organize Sanayii Yenimahalle-Ankara

Tel: 0 507 932 59 30

Dağıtım:

Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt.

14/1 Kızılay-Ankara

Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx

Faks: 0 (312) 419 16 11

Sosyoloji

Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş

Anthony Giddens

10. BASKI

Anthony Giddens 1938’de Londra’da doğdu. Hull Üniversitesi’nde sosyoloji ve psikoloji öğrenimi gördü. London School of Economics’te yüksek lisans, Cambridge Üniversitesi’nde doktora yaptı. 1961 yılından itibaren dünyanın birçok ülkesindeki üniversitelerde ders veren Giddens, 1986’da Cambridge Üniversitesi’nde profesör oldu. Özellikle *Beyond Left and Right* kitabı (Polity Press, 1994), sosyal demokrasinin geleceği konusundaki tartışmaları derinlemesine etkiledi.

Yaşayan en etkili toplumsal kuramcılardan olan Giddens’in Türkçeye çevrilmiş bazı kitapları şunlardır: *Mahremiyetin Dönüşümü* (Ayrıntı, 1994); *Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji* (Vadi, 1996); *Modernliğin Sonuçları* (Ayrıntı, 1998); *İleri Toplumların Sınıf Yapısı* (Birey, 1999); *Toplumun Kuruluşu* (Bilim ve Sanat, 1999); *Üçüncü Yol ve Eleştirileri* (Phoenix, 2000); *Elimizden Kaçıp Giden Dünya* (Alfa, 2000); *Sosyoloji* (Kırmızı, 2008); *Modernliği Anlamlandırmak* (Alfa, 2001); *Sağ ve Solun Ötesinde* (Metis, 2002); *Sosyal Teorinin Temel Problemleri* (Paradigma, 2005); *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori* (İletişim, 2009).

İçindekiler

Önsöz	7
Teşekkür.....	9

I. Bölüm

Sosyoloji:

Konular ve Sorunlar	11
Sosyoloji Bağlamı	13
Sosyoloji: Tanımı ve Bazı Ön Düşünceler.....	16
Sosyolojik İmgelem: Eleştiri Alanı Olarak Sosyoloji	21

II. Bölüm

Rakip Yorumlar:

Sanayi Toplumu mu Kapitalizm mi?	31
Sanayi Toplumu Kuramı	32
Marx: Kapitalizm ve Sosyalizm	40

III. Bölüm

Sınıf Ayrımı ve Sosyal Dönüşüm	49
19. Yüzyıldan Bugüne Değişimler: Şirketin Gücü	50
“Sınıf Çatışmasının Kurumsallaşması”	54
Yeni Sınıflar, Yeni Teknolojiler.....	60
İşçi Sınıfının Sonu mu?	64

IV. Bölüm

Modern Devlet.....	73
Devlet ve Sınıflar: En Son Görüşler.....	74
Devlet ve Bürokrasi	80
Eleştirel Yorumlar.....	83
Devletler, Toplumsal Hareketler, Devrimler	86

V. Bölüm

Kent: Kentsellik ve Gündelik Hayat	91
Kapitalizm Öncesi Kentler ve Modern Kentler	91
"Chicago Okulu"nın Görüşleri	93
Kentsellik ve Kapitalizm	97
Kentsellik ve Gündelik Hayat	107

VI. Bölüm

Aile ve Cinsiyet	109
Aile Yapısındaki Değişimler	110
Cinsiyet, Ataerkillik ve Kapitalist Gelişim	113
Aile, Evlilik, Cinsellik	117
Aile Yaşamı ve Yeni Sosyal Modeller	122

VII. Bölüm

Kapitalizm ve Dünya Sistemi	127
Modernleşme Kuramı ve Eleştirisi	128
Çağımız Dünyasının Eşitsizlikleri	136
Ulus-Devlet, Milliyetçilik, Askerî Güç	141

Sonuç:

Eleştirel Bir Kuram Olarak Sosyoloji	145
Dizin	155

Önsöz

Yaklaşık son on yıldır, sosyolojide ve daha genel olarak sosyal bilimlerde büyük değişimler meydana gelmiştir. Ancak bu gelişmelerin çoğu yalnızca, hayli karmaşık kaynaklarda tartışılmıştır ve bu konulara aşina olmayanların söz konusu gelişmelerden haberdar olması kolay değildir. Bu nedenle, son gelişmeleri, yeni başlayan okuyuculara uygun hale getirerek ele alan bir sosyolojiye giriş sunma düşüncesi beni bu kitabı yazmaya teşvik etti. Kitabı iki nedenden ötürü “eleştirel bir giriş” olarak adlandırıyorum. Kitap, uzun süredir sosyolojinin geleneksel doğruları olan çeşitli fikirleri eleştiriyor. Fakat aynı zamanda, burada sunulduğu haliyle anlaşılan sosyolojinin, kaçınılmaz bir biçimde toplumsal eleştiriyle doğrudan ilişkili olduğunu da iddia ediyorum. Sosyoloji, yaptığı analizlerin, davranışlarıyla sosyolojinin çalışma konusunu oluşturan kişiler açısından pratik sonuçlarına kayıtsız kalan yansız bir entelektüel çaba olamaz.

Bu kitap, sosyoloji alanındaki diğer birçok giriş kitabından çeşitli yönleriyle ayrılır. Kitap, toplumsal kuramın temel sorunlarının -sosyolojinin tüm sosyal bilimlerle paylaştığı kuramsal endişelerin çekirdeği- tartışılmasını kapsar. Bu konuların, sosyolojiyle ilgili temel başlangıç bilgileri elde etmeye çalışanlar için önemsiz olduğu şeklindeki alışıldık fikre katılmıyorum. Aynı şekilde, yine bu derecede yaygın olan, bu konuların, okuyucunun konunun daha görgül içeriği konusunda uzman olmadan kavrayamayacağı kadar karmaşık olduğu fikrini de kabul etmiyorum. Bu görgül içeriği analiz ederken, giriş niteliğindeki çalışmalarda genellikle bulunanlardan ayrılan bazı belirli noktaları vurguluyorum. Sosyoloji üzerine yazı-

lan yazıların birçoğu, öncelikle yazarın veya kitabın hitap ettiği kişilerin yaşadığı belirli bir topluma göre yazılır. Ben, bu tür bir dar görüşlülükten, sosyolojik düşüncenin temel görevlerinden birinin, bilinen şeylerin sınırlarından kurtulmak olduğu inancıyla kaçınmaya çalışıyorum. Fakat belki de, bu kitabın başlıca ayırt edici özelliği, güçlü tarihî vurgusudur. “Sosyoloji” ve “tarih” genellikle farklı çalışma alanları olarak düşünülebilir fakat ben, böyle bir görüşün hatalı olacağı kanısındayım.

Kitabın kısa ve öz çalışmasına çalıştım; fakat bu, kapsamlılıktan biraz fedakârlık etmek anlamına geliyor. Sosyolojinin ilgili alanına giren konuların tamamının ansiklopedik bir içeriğini sunma girişiminde bulunmuyorum. Bu tür bir içerik isteyen okuyucular başka bir yere bakmalıdırlar.

Anthony Giddens

Teşekkür

Yazar ve yayıncılar, telif hakkına tâbi materyallerin kullanımı için izin veren aşağıdaki kişi ve kuruluşlara teşekkürü borç bilirler: *Social Trends*'den alınan şekil için Majestelerinin Kırtasiye Ofisi (HMSO) Kontrolörü'ne, *United Nations Statistical Yearbook* (1981) ©1983 için Birleşmiş Milletler'e. Kitapta kullanılan materyaller için telif sahiplerine ulaşma konusunda her türlü çaba sarf edilmiştir ancak, istemeyerek gözden kaçırılan herhangi biri varsa, yayıncılar ilk fırsatta gereğini memnuniyetle yerine getireceklerdir.

I. BÖLÜM

Sosyoloji:

Konular ve Sorunlar

Sosyoloji, şaşırtıcı derecede karışık üne sahip bir konudur. Bir yandan isyanı körükleyen ve başkaldırıya kışkırtan bir uyarıcıyla bağdaştırılır. Çalışılan konular üzerine belli belirsiz de olsa bir fikir sahibi olunmasına rağmen sosyoloji, her nasılsa yıkıcılıkla, uyumsuz militan öğrencilerin yakınma dolu talepleriyle ilişkilendirilir. Diğer yandan, konuyla oldukça farklı bir bakış açısı -belki de ilkinden daha yaygın olarak- okullarda ve üniversitelerde sosyoloji hakkında doğrudan bilgi sahibi olmuş bazı bireyler tarafından ortaya konmuştur. Aslında bu, sosyoloji öğrencilerini engellere yöneltmekten çok, onları klişelerle dayanılmaz bir biçimde sıkması son derece muhtemel olan, öğreticilikten ve yapıcılıktan uzak bir girişimdir. Sosyoloji, bu haliyle bir bilim olmanın sorumluluğunu üstlenir, ancak uygulayıcılarının model olarak almayı arzuladığı doğa bilimleri kadar aydınlatıcı bilgiler sunan bir bilim olamaz.

Sosyolojiye yönelik olarak bu ikinci tavrı takınanların kendileri açısından oldukça haklı olduklarını düşünüyorum. Sosyoloji, savunucularının birçoğu -hatta çoğunluğu- tarafından genel savların yapay-bilimsel bir dilde gizlenmesi olarak düşünülür. Sosyolojinin doğa bilimleri grubuna ait olduğu ve dolayısıyla doğa bilimlerinin esaslarını ve hedeflerini körü körüne, aynen almaya çalışması gerektiği düşüncesi hatalı bir düşüncedir. Meslekten olmayan eleştirmenler, en azından önemli ölçüde, sosyolojinin bu şekilde sunulan kazanımları hakkında şüpheci olma konusunda oldukça haklılar.

Bu kitabı yazma amacım, sosyolojiyi ikinciden çok birinci bakış açısıyla ilişkilendirmek olacaktır. Bunu söylerken, sosyoloji ile insanların çoğunun iyi ya da uygun davranış biçimleri olduğuna inandıkları her şeye bir çeşit akıl dışı serzenişte bulunmaları arasında bir bağ kurmayı kastetmiyorum. Yapmak istediğim şey, tanımlayacağım biçimde anlaşılan sosyolojinin, ister istemez yıkıcı bir niteliği olduğu görüşünü savunmaktır. Ancak, ele alacak olduğum sosyolojinin yıkıcı veya eleştirel olma özelliği, sosyolojinin mantıksal olarak kötü üne sahip bir girişim olduğu görüşüyle bağdaşmaz (ya da bağdaşmamalıdır). Tam tersine, sosyoloji hepimizin üzerindeki bu tür bir baskıcı ilgiden doğan sorunlarla, toplumun kendi içerisindeki başlıca ihtilâfların ve çatışmaların unsurları olan sorunlarla uğraştığı için (ya da uğraşması gerektiği için) bu özelliğe sahiptir. Radikal öğrenciler ya da diğer radikaller, ne kadar uyumlu ya da başıboş olurlarsa olsunlar, onları harekete geçiren etkenlerle sosyolojik farkındalık arasında geniş bağlantılar vardır. Bu, sosyologların doğrudan başkaldırıyı övmelerinden kaynaklanmaz ya da pek azının bundan kaynaklandığını söyleyebilirim; bunun sebebi, sosyolojinin uygun bir biçimde anlaşılması kaydıyla, bugünün dünyasında karşılaşılacak durumda kalınan toplumsal sorunların ne denli temel sorunlar olduğunu kaçınılmaz bir şekilde göstermesidir. Herkes bir ölçüde bu sorunların farkındadır, ancak sosyoloji sorunların üzerine daha iyi odaklanılmasına yardımcı olur. Eğer “akademi” yalnızca üniversitenin kapalı duvarları ardında izlenen, nesnel ve uzaktan bilgece araştırma yapma anlamına geliyorsa, sosyoloji, salt akademik bir çalışma sahası olarak kalamaz.

Sosyoloji, içindekilerin ortaya konulmasından başka bir talebi olmayan, özenle paketlenmiş hediye gibi sunulan bir konu değildir. Diğer tüm sosyal bilimler gibi -diğer bilim dallarının yanı sıra antropoloji, ekonomi ve tarih de buna dâhil edilebilir- sosyoloji de doğası gereği ihtilafları olan bir çalışma sahasıdır. Yani, sosyoloji kendine özgü doğasıyla ilgili süregelen tartışmalarla karakterize edilir. Ancak, kendilerini profesyonel “sosyolog” olarak adlandıranlarla sosyolojinin konularına nasıl yaklaşılabileceği ve bu konuların nasıl çözümleneceğine dair birbiriyle yarışan çok sayıda düşüncenin varlığından rahatsızlık duyan bu alanın dışındaki birçokla-

rı tarafından öyle görölse de bu, bir zayıflık değildir. Sosyolojik tartışmaların bir türlü sonunun gelmemesinden ve çoğunlukla bunların nasıl çözüleceği hususunda bir uzlaşmaya varılamamasından rahatsız olanlar, genellikle bu durumu konunun yeterince olgunlaşmamış oluşunun bir işareti sayarlar. Bu kişiler sosyolojinin bir doğa bilimi gibi olmasını ve keşfedilmiş ve geçerli olduğu düşünölen doğa bilimlerinin kanunlarına benzer bir evrensel kanunlar düzeni üretmesini isterler. Ancak bu kitapta ana hatlarını sunacağım görüşe göre, sosyolojinin doğa bilimlerini çok yakından örnek alması gerektiğini düşünmek veya doğa bilimlerine benzer bir toplum biliminin uygun ya da arzulanabilir olmasını düşünmek hatadır. Bununla, doğa bilimlerinin yöntemlerinin ve hedeflerinin, insanların toplumsal davranışlarını incelenmesiyle tamamen ilgisiz olduğunu kastemediğimi vurgulamak zorundayım. Sosyoloji, fiilî olarak gözlemlenebilir konularla ilgilenir, görgöl (ampirik) araştırmaya dayalıdır ve olgulara anlam kazandıracak kuramları ve genellemeleri formöle etme girişimlerini içerir. Fakat insanlar doğadaki maddî nesnelerle aynı değildir; kendi davranışlarımızı incelemek, birçok önemli açıdan, doğal bir fenomeni incelemekten kaçınılmaz bir şekilde tamamen farklıdır.

Sosyoloji Bağlamı

Sosyolojinin gelişimi ve mevcut ilgi alanları, modern dünyayı yaratan değişiklikler bağlamında algılanmalıdır. Yoğun bir toplumsal dönüşüm çağında yaşıyoruz. Yalnızca iki yüzyıl gibi bir süre zarfında, bugün hızını azaltmaktan çok artıran, sınırsız bir toplumsal değişimler dizisi ortaya çıkmıştır. Köken olarak Batı Avrupa’dan yayılan bu değişimler, etki alanları itibariyle artık küreseldirler. Tarihte binlerce yıl boyunca insanoğlunun yaşadığı tüm toplumsal örgütlenme biçimlerini tamamen ortadan kaldırmışlardır. Değişimlerin özü, bazılarının 18. ve 19. yüzyıl Avrupa’sının “iki büyük devrimi” olarak tanımladıkları olaylarda yatmaktadır. Bunların ilki, hem belirli bir olaylar dizisi hem de çağımızda siyasî dönüşümlerin simgesi olan 1789 Fransız Devrimi’dir. Çünkü Fransız Devrimi önceki dönemlerde görölen isyanlardan oldua farklıdır.

Örneğin, köylüler ara sıra feodal idarecilere karşı ayaklanmışlardı, ama bu ayaklanmalar genellikle, belli bazı idarecileri iktidardan uzaklaştırmak veya fiyatlarda ve vergilerde kesintiler yapılmasını sağlamak amacıyla gerçekleştirilmişti. 1776'da Kuzey Amerika'da yapılan sömürge karşıtı devrim gibi bazı istisnalar dışında, tarihte ilk defa, Fransız Devrimi'nde bir toplumsal düzen, evrensel özgürlük ve eşitlik gibi salt dünyevî ideallerin kılavuzluğundaki bir hareket tarafından tamamen ortadan kaldırılmıştır. İdealleri bugün bile pek az anlaşılmış olsa da, bu devrimciler modern tarihin dinamik inançlarından birinin doğruluğunu kanıtlayan siyasî bir değişim iklimi yarattılar. Gerçek siyasî nitelikleri ne olursa olsun, bugün dünyada yöneticileri tarafından "demokrasi" olduğu ilân edilmemiş çok az devlet vardır. Bu insanlık tarihinde tamamen alışılmamış bir şeydir. Özellikle Eski Yunan ve Roma cumhuriyetleri gibi başka cumhuriyetlerin var olduğu doğrudur. Ancak, bunlar nadir örneklerdir ve her iki durumda da "vatandaşları" oluşturanlar nüfusta azınlıktadır, çoğu köledir ya da vatandaşlar arasındaki seçkin grupların ayrıcalıklarından yoksundurlar.

İkinci "büyük devrim" 18. yüzyılın sonlarında Britanya'da ortaya çıkan ve 19. yüzyılda tüm Batı Avrupa'ya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne yayılan "sanayi devrimi"dır. Sanayi devrimi bazen yalnızca, özellikle buhar gücünün imalâtta kullanılması ve bu tür güç kaynaklarıyla çalıştırılan yeni makine türlerinin ortaya çıkması gibi teknik yenilikler dizisi olarak sunulur. Ancak bu teknik buluşlar daha geniş toplumsal ve ekonomik değişikliklerin sadece bir parçasıydı. Bunların en önemlisi, işgücünün büyük bir kısmının, tarımdan, sürekli büyüyen sanayi sektörlerine göçüydü; bu, sonuçta tarımsal üretimin yaygın olarak makineleşmesine de neden olan bir süreçti. Aynı süreç, kentlerin yine tarihte benzeri görülmemiş ölçüde genişlemesine sebep olmuştur. 19. yüzyıl öncesinde en kentleşmiş toplumlar da bile, nüfusun yüzde onundan fazlasının kasabalarda ya da kentlerde yaşamadığı ve bu rakamın, tarımla geçinen ülkelerde ve imparatorluklarda önemli oranda daha düşük olduğu hesaplanmıştır. Günümüz standartlarına göre, sanayi öncesi toplumlardaki tüm kentler, en ünlü kozmopolit merkezler bile, aslında oldukça küçüktü. Örneğin, 14. yüzyılda Londra'nın nüfusunun 30.000 olduğu hesaplanmış, aynı dönemde

Floransa'nın nüfusunun ise 90.000 olduğu belirtilmiştir. 19. yüzyıla girildiğinde Londra'nın nüfusu, yaklaşık 900.000 kişiyle, tarih boyunca kurulan tüm kentlerin nüfusunu çoktan geçmişti. Fakat, 1800'de, böylesine büyük bir metropoliten merkeziyle bile, İngiltere ve Galler nüfusunun küçük bir kısmı büyüklü küçüklü kentlerde yaşıyordu. Bir yüzyıl sonra, nüfusun yaklaşık yüzde kırkı 100.000 ya da daha fazla, yaklaşık yüzde altmışı ise 20.000 ya da daha fazla nüfuslu kentlerde yaşıyordu.

Tablo 1.1, kentleşmenin tüm dünyada önemli ölçüde yayıldığını ve yayılmaya devam edeceğini gösteriyor. “Kasaba” ya da “kent”i daha küçük nüfus yığınlarından ayırmak için kullanılan ölçüte göre, tüm sanayileşmiş ülkeler büyük ölçüde kentleşmiştir. Fakat Üçüncü Dünya ülkelerinde de hızla büyüyen kentsel alanlar vardır. Günümüz dünyasındaki en büyük kentsel alanlar 19. yüzyıldan önceki toplumlardaki kentlere kıyasla gerçekten çok büyüktür.

TABLO 1.1 Kentlerde yaşayan dünya nüfusunun yüzdeleri

	20.000 ya da daha fazla nüfuslu kentler	100.000 ya da daha fazla nüfuslu kentler
1800	2,4	1,7
1850	4,3	2,3
1900	9,2	5,5
1950	20,9	13,1
1970	31,2	16,7
1982	34,6	18,1

Kaynak: Kingsley Davis, “The Origin and Growth of Urbanisation in the World” [“Dünyada Kentleşmenin Kökeni ve Gelişmesi”], *American Journal of Sociology*, cilt 61, 1955 (güncelleştirilmiş).

Sanayileşme ve kentleşme toplumun en geleneksel formlarını geri dönülmez bir biçimde ortadan kaldıran dönüşümlerin merkezindeyse, bunlarla ilişkili olan ve üzerinde durulması gereken üçüncü bir fenomen daha vardır. Bu da, bugünün dünyasındaki insan sayısında, geçmiş yıllarla karşılaştırıldığında görülen oldukça şaşı-

tıcı artıştır. İsa doğduğu zaman, dünyada muhtemelen üç yüz milyondan daha az insanın yaşadığı tahmin edilmektedir. 18. yüzyıla kadar, toplam nüfusun oldukça kararlı fakat ağır bir şekilde artmış olduğu görülmektedir; dünya nüfusu bu dönem içerisinde muhtemelen yaklaşık iki katına çıkmıştır. Bu dönemden sonra, herkesin duyduğu, ancak ayrıntılarıyla ilgili çok az şey bildiği “nüfus patlaması” ortaya çıkmıştır. Bugün dünyada yaklaşık dört milyar sekiz yüz milyon insan yaşamaktadır, bu sayı öyle bir hızla artmaktadır ki, eğer artış aynı şekilde devam ederse, dünya nüfusu her kırk yılda bir iki katına çıkacaktır. Böylesi bir nüfus artışının sonuçları insanoğlunun geleceği açısından korkutucuyken ve önemli tartışmalara konu olabileceken, son yıllarda görülen nüfus artışının esaslarının arkasındaki etkenler, sanayileşme ve kentleşmenin arkasındaki etkenlerden daha az tartışmalıdır. Çünkü, insanlık tarihinin büyük bir kısmında doğum ve ölüm oranları arasında genel bir denge olmuştur. Bu, bazı açılarından karmaşık bir konu olsa da, diğerlerine baskın gelen iki ana fenomen vardır. Birincisi, son iki yüzyıldan önceki dönemde, ortalama insan ömrü nadiren 35 yılın üzerine çıkmıştır, çoğu zaman bundan da azdır. İkinci etken, çocuk ölümleri oranıdır; Ortaçağ’da Avrupa ve diğer bölgelerde her yıl doğan çocukların yarısının ergenlik çağına girmeden ölmeleri ender rastlanan bir durum değildir. Sağlık ve genel hijyen koşullarının iyileşmesi ve bazı belli başlı bulaşıcı hastalıkların tıbben kontrol altına alınmasıyla sağlanan ortalama insan ömründeki artış ve çocuk ölümü oranlarındaki ciddi düşüşler bu şaşırtıcı nüfus artışının nedenlerinden biridir.

Sosyoloji: Tanımı ve Bazı Ön Düşünceler

Sosyoloji, Avrupa’daki “iki büyük devrim”in sebep olduğu değişimlerin başlangıç dizisi üzerine yoğunlaşan kişiler, bu değişimlerin oluşum şartlarını ve olası sonuçlarını anlamaya çalıştıkça varlık kazanmıştır. Şüphesiz, hiçbir bilim dalı kökenleri bakımından tam olarak tanımlanamaz. Toplumsal düşüncedeki sürekliliği 18. yüzyılın ortalarından başlayarak, toplumsal düşüncenin daha sonraki dönemlerine kadar çeşitli yazarlardan takip edebiliriz. Sosyolojinin

oluşumuna katkısı olan düşünceler iklimi, aslında, kısmen bu ikili devrim sürecinin *ortaya çıkışına* da yardımcı olmuştur.

“Sosyoloji” nasıl tanımlanmalıdır? Basmakalıp bir ifadeyle başlayayım. Sosyoloji insan toplumlarının incelenmesiyle ilgilenir. Artık, toplum kavramı yalnızca çok genel bir şekilde formüle edilebilir. Çünkü, “toplumlar” gibi genel bir kategorinin içine, sadece sanayileşmiş ülkeleri değil, aynı zamanda büyük, tarımla uğraşan imparatorlukları (Roma İmparatorluğu veya Geleneksel Çin gibi) ve terazinin diğer kefesine de oldukça az sayıda bireyden oluşabilen küçük kabile topluluklarını dâhil etmek istiyoruz.

Toplum, *kurumsallaştırılmış* davranış biçimleri bütünü ya da sistemidir. Toplumsal davranışın “kurumsallaştırılmış” biçimlerinden söz etmek, uzun zaman ve mekân dilimlerinde sürekli olarak tekrarlanan -veya modern toplumsal kuram terminolojisinde olduğu gibi toplumsal olarak yeniden üretilen- inanç ve davranış biçimlerinden bahsetmektir. Toplumsal yaşamın temellerinden biri olduğu için dil, bu tür kurumsallaştırılmış bir etkinlik ya da kurum için mükemmel bir örnek teşkil eder. Hepimiz, yaratıcı bir şekilde kullansak da bireyler olarak hiçbirimizin yaratmadığı bir dil konuşuyoruz. Ancak, toplumsal yaşamın diğer birçok yönü de kurumsallaştırılabilir: yani, nesiller boyunca fark edilebilir derecede benzer bir biçimde varlığını sürdüren, yaygın olarak benimsenmiş uygulamalar haline gelebilir. Dolayısıyla, burada ekonomi kurumlarından, siyasî kurumlardan ve benzer kurumlardan söz edebiliriz. Burada, “kurum” kavramının bu kullanımının, bu terimin günlük dilde “grup” veya “kolektiflik” terimlerinin zayıf bir eşanlamısı olarak kullanımından -örneğin bir hapishaneden veya hastaneden “kurum” olarak söz edilmesi- farklı olduğunu belirtmek gerekir.

Yukarıda bahsettiğim düşünceler “toplum”un nasıl anlaşılması gerektiğini göstermeye yardımcı olur, ancak iş bununla bitmez. Bir araştırma konusu olarak “toplum” sosyoloji ve diğer sosyal bilimler tarafından paylaşılır. Sosyolojinin ayırt edici özelliği, sosyolojinin “iki büyük devrim”in öncesinde ortaya çıkan toplum biçimlerine olan aşırı ilgisinden kaynaklanır. Toplumun bu biçimleri, sanayi açısından gelişmiş toplumları -Batı’nın, Japonya’nın ve Doğu Avrupa’nın ekonomik olarak gelişmiş ülkelerini- kapsadığı gibi, 20.

yüzyılda, tüm dünyaya yayılan başka toplumları da kapsar. Çünkü modern dönemde, bu “iki büyük devrim”in sebep olduğu güçlerin müdahale etmediği hiçbir toplumsal düzen yoktur. “İleri” toplumlara sanki dünyanın geri kalan kısmından veya kendilerinden önceki toplumlardan soyutlanmışlar gibi bakılamayacağını -bunun tersini savunan çok sayıda sosyolojik araştırma yapılmış olmasına rağmen- özellikle vurgulamak istiyorum.

Bu görüşlerin ışığında, sosyolojinin tanımı aşağıdaki gibi verilebilir: *Sosyoloji, odak noktası, son iki veya üç yüzyıldaki endüstriyel dönüşümlerin etkisiyle ortaya çıkan sosyal kurumların incelenmesi olan bir sosyal bilimdir.* Sosyoloji ile sosyal bilimlerdeki entelektüel çalışma sahaları arasında açıkça tanımlanmış ayrımlar olmadığını vurgulamak önemlidir. İnsan davranışının ve kurumlarının nasıl kavramsallaştırılması gerektiği ile ilgili toplum kuramının sorunları bir bütün olarak sosyal bilimlerin ortak ilgi alanıdır. İnsan davranışının çeşitli sosyal bilimlerin kapsamına giren farklı “alanları”, yalnızca çok genel bir şekilde açıklanabilen entelektüel işbölümünü ortaya çıkarır. Örneğin, antropoloji görünüşte daha “basit” toplumlarla -kabile toplumları, şeflikler ve tarım devletleri- ilgilenir. Fakat bu toplumlar ya tüm dünyaya yayılan sarsıcı sosyal değişiklikler tarafından tümüyle ortadan kaldırılmışlardır ya da modern sanayi devletleriyle birleşme sürecindedirler. Başka bir örnek vermek gerekirse, ekonominin konusu malların üretimi ve dağıtımıdır. Ancak, ekonomi kurumları toplumsal sistemlerdeki diğer kurumlarla her zaman açık bir şekilde ilişkilidir ve hem bunlardan etkilenir hem de bunları etkilerler. Son olarak şunu belirtmek gerekir ki, geçmişle bugün arasındaki sürekli mesafeyi inceleyen bilim olan tarih, tüm sosyal bilimlerin kaynak malzemesidir.

Sosyolojinin gelişimi ile ilgilenen seçkin düşünürlerin çoğu, yaşadıkları değişimlere bilim ve teknolojinin yaptığı önemli katkılardan çok etkilenmişlerdi. Bu nedenle, sosyolojinin amaçlarını belirlerken, doğa bilimlerinin, insanların toplumsal ilişkileriyle ilgili çalışmalarda maddî dünyayı açıklarken gösterdiği başarının çok daha fazlasını elde etme arayışındaydılar. Sosyoloji “toplumu konu alan bir doğa bilimi” olmalıydı. 1798’den 1857’ye kadar yaşayan ve “sosyoloji” terimini bulan Auguste Comte, bu görüşe en açık ve

en etraflı anlatımı kazandırmıştır. Sosyoloji dâhil bütün bilimlerin mantık ve yöntemin genel çerçevesini paylaştığını, hepsinin ilgili oldukları belirli fenomeni yönlendiren evrensel kanunları ortaya çıkarmaya çalıştıklarını iddia etmiştir. Comte, insan toplumunu yönlendiren kanunları keşfedersek -aynen bilimin doğadaki olayları kontrol altına almamıza olanak sağlaması gibi- kendi kaderimizi şekillendirebileceğimize inanmıştır. Ünlü sözü, *Prevoir pour pouvoir* [öngörebilmek kontrol edebilmektir] bu görüşü ifade etmektedir.

Comte'tan bu yana, sosyolojinin doğa bilimleri üzerinde şekillendirilmesi gerektiği düşüncesi, kesinlikle karşı çıkmış ve çok farklı şekillerde ifade edilmiş olsa da sosyolojideki baskın görüş olmuştur. 20. yüzyılda sosyolojide sağlanan gelişmelerde en etkili isimlerden biri olan Emile Durkheim (1858-1917), Comte'un bazı fikirlerini devam ettirdi. Doğa bilimlerinin olgularla ilgilendiği gibi, sosyolojinin de aynı nesnellikle yaklaşılabilecek "sosyal olgularla" ilgilendiğini açıkladı. Kısa fakat çok etkili kitabı *The Rules of Sociological Method*'da* (1895) Durkheim, toplumsal fenomenlere *şeyler* gibi yaklaşılmaması gerektiğini öne sürmüştür: Yani kendimizi doğadaki nesnelermişiz gibi görmeliyiz. Böylece Comte, sosyoloji ile doğa bilimleri arasındaki benzerlikleri vurgulamıştır.

Daha önce belirttiğim gibi, bu bakış açısı sosyolojide yaygın olsa da benim reddettiğim bir görüştür. Sosyolojiden ve antropoloji veya ekonomi gibi diğer alanlardan "sosyal bilimler" olarak söz etmek, bu bilim dallarının görgül konuları sistematik bir biçimde ele alan çalışmaları içerdiğini vurgulamaktır. Sosyoloji ve diğer sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden iki önemli noktada farklılık gösterdiğini gördüğümüz sürece, terminoloji o kadar da karmaşık değildir.

(1) Topluma veya "toplumsal olgular"a doğal dünyadaki nesnelere ve olaylara yaklaştığımız gibi *yaklaşamayız*; çünkü toplumlar, ancak insanlar olarak bizim kendi eylemlerimiz içinde yaratıldıkları ve yeniden yaratıldıkları sürece var olurlar. Toplumsal ku-

* Emile Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, çev: Cenk Saraçoğlu, İstanbul, Bordo Siyah Yayınları, 2005

ramda, insan faaliyetlerinin, doğal olaylarda olduđu gibi, nedenler tarafından belirlendiđini dűşűnemeyiz. Benim, bireylerin ve kurumların “çifte etkileşimi” olarak adlandırdığım şeyi kavramalıyız: Biz toplumu yaratırız, toplum da bizi yaratır. Söylediđim gibi, kurumlar, zaman ve mekânda tekrar űretilen toplumsal faaliyet modelleridir. Bunun neleri içerdiiđi üzerinde biraz dikkatlice dűşűnmeye deđer. Toplumsal davranışın veya toplumsal sistemlerin “yeniden űretilmesi”nden söz etmek, zaman ve mekân açısından birbirlerinden ayrılan failler tarafından benzer faaliyet modellerinin *tekrar edilmesinden* söz etmektir. Aslında bu noktayı vurgulamak çok önemlidir, çünkü Durkheim’inki de dâhil toplumsal kuramların çođu, zarar verici sonuçlar doğurabilecek olan fiziksel benzetme bağlamında dűşűnme eğilimiyle yođrulmuştur. Toplumsal sistemler, bireyler ve gruplar arasındaki ilişki modellerini içerir. Birçok sosyolog bu örnekleri bir binanın duvarları veya bir vűcút iskeleti gibi betimler. Bu yanıltıcıdır, çünkü toplumların neye benzediđi ile ilgili çok durađan ve deđişmeyen bir görüntű sergiler; yani, toplumsal sistemlerin, ancak bireylerin bir zamandan ve mekândan diđerine, belirli davranış biçimlerini faal olarak tekrarladıkları ölçűde şekillendiđini göstermez. Bu tür bir benzetmeyi mutlaka kullanmak zorundaysak, *toplumsal sistemler, kendilerini oluşturan tuđlalarla her an sürekli olarak yeniden inşa edilen binalar gibidir* demeliyiz.

(2) Sosyolojinin pratik uygulamaları bilimin teknolojik kullanımlarıyla doğrudan paralel değildir, olamaz da. Atomlar bilim adamlarının onlar hakkında neler söylediğini bilemezler, ya da o bilginin ışığında davranışlarını değiştiremezler. İnsanlar ise bunu yapabilir. Dolayısıyla, sosyoloji ile sosyolojinin konusu arasındaki ilişki, doğa bilimlerinde olduğundan kesinlikle farklıdır. Eđer toplumsal faaliyeti, doğa kanunları tarafından belirlenmiş mekanik bir olaylar dizisi olarak dűşűnűrsək, hem geçmiş i yanlış anlamış oluruz hem de sosyolojik analizin, geleceğimizi etkilemeye nasıl yardımcı olacağını kavrama konusunda başarısızlığa dűřeriz. İnsanlar olarak yalnızca tarihte yaşamayız; tarih anlayışımız, o tarihin ne olduğunun ve neye dönüşebileceğinin bűtűnleyici bir parçasıdır. İşte bu yüzden Comte’un toplumsal teknoloji olarak görűnen, *Prévoir pour pouvoir* fikrine katılamayız. Sosyal bilimlerde, eylemsiz nesneler

dünyasına değil, diğer insanlara hitap ediyoruz. Bu çoğu kez, ilgili kişilere bir doğa kanunu gibi kaçınılmaz, reddedilemez görünen şeyin aslında tarihin bir ürünü olduğunu ve sosyolojik analizin insan toplumlarında özgürleştirici bir rol oynayabileceğini tam anlamıyla göstererek yapılır. Sosyolojik analiz aynı zamanda ölçülü olmayı da öğretir. Çünkü, bilgi, gücün önemli bir parçası olmasına rağmen, güçle aynı şey değildir; tarih bilgimiz her zaman deneye ve tecrübeye dayalıdır ve eksiktir.

Sosyolojik İmgelem: Eleştiri Alanı Olarak Sosyoloji

Bu kitapta üzerinde duracağım sosyoloji pratiği C. Wright Mills'in, yerinde bir deyişle, "sosyolojik imgelem" olarak adlandırdığı kavramdan yararlanmayı gerektiriyor (C. Wright Mills, *The Sociological Imagination*, Harmonsworth, Penguin, 1970*). Bu terim çok sık kullanıldığından değerini yitirme tehlikesiyle karşı karşıyadır ve Mills'in kendisi de bu terimi biraz muğlak bir şekilde kullanmıştır. Bu terimle, benim anladığım şekilde bir sosyolojik analiz için mutlaka gerekli olan birçok ilgili duyarlılık biçimlerini kastediyorum. Çağdaş sanayileşmiş toplumlar -ilk defa Batı'da oluşturulmuş haliyle bugünün toplumu- tarafından meydana getirilen toplumsal dünya anlayışı, ancak imgelemin üç aşamalı uygulanmasının sonucu olarak elde edilebilir. Bu sosyolojik imgelem biçimleri *tarihî*, *antropolojik* ve *eleştirel* bir duyarlılık içerir.

Genetik açıdan bizimle aynı olan insanoğlu büyük olasılıkla yaklaşık 500.000 yıldır varlığını sürdürmektedir. Arkeolojik kalıntılardan öğrendiğimiz kadarıyla, yerleşik tarıma dayalı "medeniyetler" en fazla 8.000 yıl öncesine dayanır. Fakat bu süre, sanayi kapitalizminin yükselişinin egemen olduğu yakın tarihin kısacık dönemiyle karşılaştırıldığında oldukça uzun bir zaman dilimi gibi görünebilir. Tarihçiler, ekonomik girişimin yaygın bir şekli olarak Batı kapitalizminin ortaya çıkış tarihi konusunda uzlaşamamışlardır, ancak bunun Avrupa'da 15. veya 16. yüzyıldan daha geriye gittiğini

* C. Wright Mills, *Toplumbilimsel Düşün*, çev. Ünsal Oskay, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 1979.

destekleyecek kanıtlar ileri sürmek zordur. Sanayi kapitalizminin, kapitalist girişimin fabrikada makine üretimiyle birleşmesinin kökenleri 18. yüzyılın sonlarından daha erken bir döneme uzanmaz ve bu yüzden yalnızca Britanya'nın bazı bölgelerinde ortaya çıkmış olmalıdır. Sanayi kapitalizminin dünya çapında genişlemesine tanıklık ederek geçen yüzyıllık zaman dilimi, sonuçları açısından tüm insanlık tarihinde hiçbir dönemde olmadığı kadar şaşırtıcı sosyal değişikliklere sebep olmuştur. Biz Batı'da yaşayanlar, bu değişikliklerin ilk etkilerini içlerinde eritmiş toplumlarda yaşıyoruz. Günümüz kuşakları, hızlı teknolojik yeniliklere açık, nüfusunun çoğu kasabalarda ya da kentlerde yaşayan, sanayi sektöründe çalışan ve ulus-devletlerin "vatandaşları" olan toplumlara aşinadırlar. Ancak bugün bizlere tanıdık gelen ve böylesine kısa bir zaman dilimi içinde çok hızlı ve çarpıcı bir şekilde yaratılan toplumsal dünya, insanlık tarihinde benzeri olmayan bir olgudur.

Bugün, sanayileşmiş toplumları analiz edecek bir kişi tarafından sosyolojik imgelemle ilgili olarak sarf edilmesi gereken ilk çaba, kendi yakın geçmişimizi, yani "kaybettiğimiz dünyayı" yeniden bulmaktır. Günümüzde sanayileşmiş toplumlarda yaşayan insanların, nispeten yakın bir geçmişte yaşayan insanlardan ne kadar farklı bir hayat sürdüklerini ancak tarih bilinci içerdiğine şüphe olmayan böyle bir imgelem çabasıyla kavrayabiliriz. Kentleşmeyle ilgili olarak sözünü ettiğim güçlü olgular bu anlamda yardımcı olur. Fakat asıl ihtiyaç duyulan, hâlihazırda büyük ölçüde ortadan kaldırılmış olan toplumsal yaşam biçimleri dokusunun özgün bir şekilde tekrar yapılandırılması yönünde bir girişimdir. Burada sosyologun zanaatı ile tarihçinin sanatı arasında bir ayrım yoktur. 18. yüzyıl Britanya'sı, sanayi devriminin etkilerini ilk kez tecrübe eden, hâlâ yerel topluluk geleneklerinin hüküm sürdüğü, dinin etraflı etkisiyle kaynaşmış bir toplumdur. Bu toplum, 20. yüzyıl Britanya'sında kayda değer bir devamlılık gösterse de, aradaki karşıtlıklar oldukça belirgindir. Bugün çok yaygın olan kurumlar o dönemde basit bir yapılanmanın ötesine geçememişlerdi: Yalnızca fabrikalar ve işyerleri değil, aynı zamanda okullar, kolejler, hastaneler ve hapishaneler de ancak 19. yüzyılda yaygın hale gelmiştir.